

IDENTIFIKACIJA EUFEMIZAMA I NJIHOVA TVORBA U HRVATSKOM JEZIKU

Kuna, Branko

Source / Izvornik: **FLUMINENSIA : časopis za filološka istraživanja, 2007, 19, 95 - 113**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:432953>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-21**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

Branko Kuna

IDENTIFIKACIJA EUFEMIZAMA I NJIHOVA TVORBA U HRVATSKOM JEZIKU

dr. sc. Branko Kuna, Filozofski fakultet, Osijek, izvorni znanstveni članak

UDK 811.163.42'373.49

Eufemizmi se tradicionalno obrađuju unutar retorike i teorije književnosti, no u posljednje vrijeme zbog životnosti i značenja te pojave u komunikaciji sve su više temom suvremenih semantički, pragmatolingvistički i sociolingvistički usmjerenih istraživanja, a već su postali i predmetom leksikografskih djela u nekim jezicima. U članku se raspravlja o različitim pristupima u prepoznavanju i opisivanju riječi i izraza kao eufemizama, bliskosti sa srodnim pojavama koje pripadaju različitim idiomima, uspostavi mogućih kriterija za njihovo određivanje, a u drugom se dijelu daje razradba načina i postupaka pri tvorbi eufemizama u hrvatskom jeziku.

Gljučne riječi: eufemizmi, društveno neprikladni izrazi, govorne strategije, metafora, sinonimija

1. Uvod

Eufemizmi su oni jezični oblici, riječi i fraze za kojima se poseže u komunikaciji kada valja zamijeniti nepoželjne i situaciji neprimjerene i neodgovarajuće riječi koje izravno upućuju na referenta te imaju konvencionalno neugodne asocijacije. Područja njihove primjene su raznolika, stoga je svaki zapis o tome što podliježe eufemizaciji na neki način i govor o kulturalnoj povijesti svijeta jer su oni kao univerzalna jezična pojava izravno povezani s običajnim i etičkim normama, narodnom tradicijom i kulturom i konvencijom društvenog općenja. Ne postoji jedinstveno mišljenje o njihovoj porabi i potrebi: eufemizam je nekome znak da osoba ima obzira za osjećaje sugovornika te tako iskazuje poštovanje, ono što psihoanalitičar naziva "unutarnjom cenzurom" (Ullmann, 1967: 196); drugima ti izrazi, kao u naslovu članka "Ukrao, čovječe, a ne otuđio", ometaju snalaženje u stvarnosti te su znak neodlučnosti ili nesigurnosti govornika da se imenuje stvar pravim imenom (Babić, 1990), odnosno pokazuju slabost ljudi ako bi bili izravni i doslovni te rekli popu pop, a bobu bob.

Činjenica je kako ih se ne može ignorirati te da prožimaju različite oblike privatne i javne komunikacije, pri čemu su različito vrednovani i stupnjevani te mogu biti znakom jezične elegancije, političke korektnosti, poštivanja prava na razlike, verbalne higijene, ali i sredstvo ideološke manipulacije: iskrivljavanja, krivotvorenja ili prikrivanja stvarnosti (istine). Suvremeno je doba povećalo područja jezika koja su eufemizirana; Holder (2002) tvrdi kako smo danas otvoreniji negoli u prošlosti kada su u pitanju mentalne bolesti, operacije bilo koje vrste, prostitucija, udvaranje, rođenje, bankrot, ali je zato društvo opreznije kada se govori o obrazovanju, dobrotvornom djelovanju, rasama, etničkim skupinama i sličnom.¹

1.1. Eufemizmi od retorike do lingvistike

Svijest o potrebi i ulozi eufemizama u društvenom općenju seže još u antičko doba, a u to vrijeme posebno su pobuđivali zanimanje u političkom i pjesničkom jeziku, stoga su oni sve do danas sastavnim dijelom retorike i teorije književnosti. Zbog autentičnosti u određenom kulturnom okružju te proširenosti u svakodnevnom životu eufemizmi su postali predmetom suvremenih semantički, pragmalingvistički i sociolingvistički usmjerenih istraživanja, a u nekim su jezicima već izrađeni tematski rječnici eufemizama.

Retorika kao antička vještina uvjeravanja zarana upozorava na činjenicu da jasnoći koja se postiže prije svega standardnim (općeprihvaćenim) riječima prijete opasnost da bude obična, banalna i otrcana. Uzvišenost i neobičnost u jeziku može se postići uz skladnu i umjerenu upotrebu svega što čini odmak od običnoga, "ali daleko je najvažnije biti vješt u stvaranju metafora" (Aristotel, 2005: 46), odnosno u razvijanju sposobnosti otkrivanja identičnosti u različitosti. Metafora u Aristotelovu shvaćanju odnosi se na sve vrste prijenosa imena s predmeta (referenta), za koji se uobičajeno upotrebljava, na neki drugi. Unutar retorike, a što je naslijedila i teorija književnosti, ti se prijenosi imena kroz sličnost značenja određuju kao tropi (grč. *trópos* – obrat) ili figure riječi. Trop u temelju kojeg je uporaba blažih riječi umjesto naziva što su se smatrali opasnim ili nepristojnim nazvan je eufemizmom.²

Već u tom razdoblju upozorava se na glavne uzroke nastanka eufemizama, a što su kasnija istraživanja kasnije nasljedovala, to su zabrane na neko ime - sveto, tajanstveno, nadnaravno ili magijsko - koje izaziva egzistencijalni, prvobitni strah od smrti i bolesti te ga treba izbjegavati (Škreb, 1986: 260). Osim toga njima valja pribrojiti i one koji se odnose na društveno neprihvatljive, nepristojne izraze koji su vezani uz ljudsku intimu: dijelove tijela, fiziološke potrebe i izlučevine, tjelesna i psihička stanja.

¹ Osim toga Holder (2002: vii) dodaje: "In the last twenty-five years there has been shift in our attitude to such matters as female employment, sexual variety, marriage, illegitimacy, the ingestion of illegal drugs, abortion, job security, and sexual pursuit."

² Složenica *euphēmismōs* nastala je od dviju sastavnica: *eu* – 'dobro', 'blago', 'povoljno' i *phēmí* – 'kazujem', 'govorim'.

Riječi na koje se u nekom društvu odnosila zabrana kasnije su nazvane jezičnim **tabuima**.³ Postojanje tabua opća je pojava u svim kulturama, a njihov je utjecaj jedan od razloga semantičkih promjena u jezicima (Ullmann, 1967: 184). Tako zabrana spominjanja imena životinja svjedoči o starini i univerzalnosti te pojave u mnogim jezicima. Primjerice opasna životinja koja se u grčkom nazivala *árktos*, u latinskom *ursus*, u praslavenskom ju se imenuje složenicom *medvědъ* 'koji jede med'; u engleskom njezino današnje ime *bear* ili u njemačkom *Bär* izvorno su značili 'smeđi', a taj je smisao zadržan u litavskom *béras*.⁴ Jedno od trajnih obilježja eufemizama jest to što s vremenom gube ublažavajuća svojstva te postaju neobilježeni, kao što je to slučaj s današnjom riječju *medvjed* u hrvatskom jeziku. Budući da se riječ povezuje s društveno neugodnim, neprikladnim ili opasnim referentom, njezino mjesto zauzima druga, blaža riječ, no taj je proces neprekidan jer je referent neugodan, a ne riječ (Palmer 1979: 64). Tako je praslavenska i staroslavenska riječ *kurъ* u značenju 'pijetao' nestala iz hrvatskog jezika, za razliku od ruskog i poljskog, jer je deminutivna izvedenica na *-ъc* dobila značenje 'muški spolni organ'.⁵ Spominjanje onog što nije društveno prihvatljivo (ili zabranjeno), od tabua do *bon-tona*, podrazumijevalo je, ovisno o razdoblju i kulturi, različite oblike represije. S tim u vezi Neaman/Silver (1995: 45) zaključuju: "And repression is the mother of euphemism."

No osim straha i zabrane, u suvremenom društvu motivacija za nastanak eufemizama jest i vođenje računa o osjećajima drugoga, kako sudionika u komunikaciji tako i društvenim skupinama i javnom mnijenju. S tim u vezi u opisu eufemizacije i njezinih učinaka može se primjenjivati Griceovo (1975) načelo **suradnje** – krovno načelo koje upravlja svakim (uspješnim) razgovorom, a koje podrazumijeva sljedeće razgovorne maksime: kvalitetu (istinitost), kvantitetu (govori vremenski odmjereno), odnos (govori u skladu s temom) i način (bez okolišanja i dvosmislenosti).⁶ Primjerice, poduzeće u javnost odašilje poruku kako se provodi:

(1) *optimalizacija i konsolidacija poslovnog prostora* - 'prodaja poslovnih prostora'

Budući da je na djelu gašenje ili smanjivanje djelatnosti, takvom se izjavom krši Griceova maksima kvalitete i odnosa prema temi jer ono što se mislilo nije izrečeno, a to je *prodaja poslovnih prostora*; stoga obavijest nije relevantna jer je neodređena i poluistinita. Ni s maksimumom načina nije bitno drukčije i ona se ne poštuje jer se nude obavijesti koje nisu jasne i izravne.

³ U jeziku stoga eufemizam predstavlja odgovor na zabranu. Nastanak eufemizama tako obrazlažu primjerice Bloomfield, Ullmann, Crystal, Dąbrowska.

⁴ Imenu te životinje u laponskom odgovara izraz koji doslovno znači 'naš gospodin', a u jakutskom 'dobri otac' (Crystal, 2002: 8).

⁵ Skok, 1972: 240.

⁶ Usp. Levinson, 1983.

Unutar pragmatike nastali su brojni pristupi u tumačenju korelacije pragmatičkog pojma istinitosti i političke korektnosti (svojevrsan novi sinonim za eufemizme), među kojima i teorija **obraza**. Pojam obraza odnosi se na vlastitu sliku o sebi u javnosti koja podrazumijeva dva lika: pozitivni - potreba da se bude prihvaćen i voljen te doživljen kao član skupine; negativni – vlastita želja za samostalnošću, slobodom koju ne nameću drugi (Yule, 1997). U jedinom do sada monografskom radu o eufemizmima u hrvatskom jeziku, Dinka Pasini (2003: 48) teoriju obraza izravno povezuje s eufemizmima na sljedeći način: “Koristeći se eufemizmom, koji je po svojoj naravi defenzivan, često možemo spasiti tuđi obraz, ali i potvrditi svoj vlastiti”, u suprotnom, uporaba neprikladnog izraza može izazvati gubitak obraza. Ona posebno ističe njihovu ulogu u interakciji te zaključuje kako je u situacijama gdje je izražena veća pristojnost ili uljudnost uporaba eufemizama pojačana.

Na kraju ovog pregleda značajnijih teorija i pristupa u proučavanju eufemizama, nekoliko napomena o nazivlju u nastavku rada. Zabranjeni izraz ili onaj koji je na bilo koji način negativno označen naziva se “*verbum proprium*” ili “disfemizam”⁷, a strategija koju odlikuje zamjenjivanje blažim i prihvatljivim izrazima, koji u nekoj jezičnoj zajednici imaju pozitivne ili bar neutralne konotacije, naziva se **eufemizacijom**. U ovom se tekstu eufemizacija tumači kao komunikacijska strategija koja podrazumijeva svjesno, smišljeno i namjerno jezično ponašanje koje uključuje raznovrsna sredstva na svim jezičnim razinama, odnosno ona podrazumijeva sve vrste izbjegavanja mogućih nesporazuma, sukoba i nelagode pomoću jezika. Stoga pojam eufemizma u tom sklopu nadilazi sadržaj figure riječi što ga ima u retorici i stilistici.

1.2. Kontekst i sinonimičnost eufemizama

Svakom je prirodnom jeziku svojstvena varijabilnost, odnosno mogućnost da se isti sadržaj uobliči na više načina. To se posebice odnosi na situacije koje odražavaju stajalište govornika prema onima kojima se obraća, koliko drži do njih, ali to se može odnositi i na predmet komunikacije, posebice ako je riječ o pojavama vezanim uz čovjeka. Stoga je nedvojbeno kako je eufemizacija izvor stilističke sinonimije, a riječi i izrazi koji tako nastaju obogaćuju sinonimske nizove ili su temelj za izgradnju novih s obzirom na spomenuto proširivanje eufemizacijskih područja. Uobičajeno se tvrdi kako su rijetki apsolutni sinonimi te da se većinom razlikuju u svojoj konotaciji. Prema Palmeru (1979: 63) sam taj naziv nije odgovarajući jer se odnosi na promjenjivo emotivno i vrijednosno značenje koje nije jasno razdvojeno od kognitivnog značenja,

⁷ Dąbrowska (2005: 12) *verbum proprium* dovodi u gotovo dijalektički odnos s eufemizmom: “To wlaśnie *verbum proprium* jest objęte tabu, czyli stanowi wyraz, którego w danym kontekście nie chce się użyć, chociaż się go zna. W takim ujęciu widać, że eufemizm jest pewnego rodzaju synonimem (czasem nazywanym synonimem kontekstowym), który może być użyty zamiast nazwy wprost.”

Pasini (2003: 63) preuzima pojam *disfemizma* od Allana i Burridgea koji za njih predstavlja “oštru riječ” koja čini dvojučani odnos s eufemizmom.

a često se odnosi na stilističke i dijalektne razlike, stoga konotativno značenje proistječe tek iz uporabe.

Pojedine riječi, s obzirom na (pre)osjetljivost društvenog konteksta, mogu ulaziti u čitave eufemizirane sinonimijske nizove, pri čemu među njihovim članovima može dolaziti do istiskivanja jednog eufemizma drugim ili da pojedini članovi prelaze iz aktivnog u pasivno područje uporabe. Kao potvrda tomu, može se uzeti niz sinonima za leksem *trudnoća*:⁸ **trudnoća** f bremenitost, drugo stanje, blagoslovljeno stanje, graviditet, gravidnost.

Svaki od navedenih sinonima u većoj ili manjoj mjeri može biti eufemistično obilježen u danom kontekstu, zbog potrebe za drukčijim imenovanjem izraza koji je podvrgnut tabuu i koji odražava nepovoljni društveni i povijesni položaj žene. Prvi od njih – *bremenitost* – danas je gotovo izgubio eufemistično značenje te je na rubu porabe u općem jeziku, iako je motivacija za takvo značenje jasna 'stanje žene koja je bremenita (noseća)'. Sljedeći izraz, *drugo stanje*, zbog svoje proširenosti gubi svoja ublažavajuća svojstva te na neki način postaje i sam predmetom tabua. Posljednje dvije riječi stranoga podrijetla izdvojene samostalno jesu sinonimni izrazi, a eufemističnu vrijednost mogu imati tek u određenoj komunikacijskoj situaciji. Ovomu nizu valja dodati i još jedan "negativni" eufemizam: *neželjene posljedice*.

Snaga tabuiziranog izraza *trudnoća*, što ga ima u društvu, potiče na stvaranje stalno novih načina imenovanja ili prešućivanja. Svjedoče to i odgovori majki na postavljeno internetsko pitanje: "Kako ste rekli da ste trudni":

- (1) a. Svaki put sam mu rekla da *mi kasni* (a što je i on dobro znao).
- b. Dragi, *bit ćeš tata za 9 mjeseci*.
- c. Dragi, ja mislim da je to *TO*.
- d. Bravo majstore, *materijal se uhvatio*.
- e. Ej, *test je pozitivan*.
- f. Dragi, moram ti nešto reći... (www.mama-mami.com)

Kada su u pitanju eufemizmi, valja naglasiti da bilo koji dio jezičnog sustava može biti eufemistički označen, jedini kriterij njihova određivanja jesu kontekstualne okolnosti jer ne postoji riječ kojoj je inherentno samo takvo značenje. Eufemistično je značenje nastalo na temelju mogućnosti kontrasta, te odražava stavove i raspoloženje govornika (koji nisu nikada neutralni) prema drugim sudionicima ili predmetu komunikacije u sprezi s okolnostima komunikacijske situacije. Dakle, za razumijevanje eufemizama bitno je poznavanje jezične dinamike teksta, ali i svih okolnosti: političke, povijesne i društvene čimbenike koji dovode do eufemizacije. Prethodno spomenuti imperativ o prožimanju semantičkih i pragmatičkih čimbenika potvrđuje se u sljedećim primjerima:

⁸ Opis natuknice uzet je iz prvoga (kumulativnog) rječnika sinonima u hrvatskom jeziku Lj. Šarić i W. Wittschen (2003: 328).

- (2) Bio je, kažu, seljačkog lika, *omanji* i *punašan*, ali krhka zdravlja.
(<http://hr.wikipedia.org/wiki/Vergilije>)
- (3) CIBONA ne može, a da ne iznenadi. Draženov dom *ugodno popunjen*, svuda okolo kladioničarski *frikovi* se živciraju, čekaju da Partizan stavi 75 koševa... (www.indeks.hr, 4. 10. 2006.)
- (4) Kako ste to rekli?

Spominjanje tjelesnih svojstava, inače disfemizama, niskog rasta i debljine u opisu velikoga rimskog pjesnika Vergilija u primjeru (2) izbjegnuto je uporabom dvaju eufemističkih, manje neugodnih pridjeva, koji sa svojim disfemizmima čine sinonimne parove: *niska rasta* – *omanji*; *debeo* – *punašan*. U primjeru (3) modificirani izraz potvrđuje želju za slikovitim govorom, ali i pogrešnog izbora koji bi tu slikovitost trebao dočarati. U njemu jedan inače prošireni eufemizam više nema takvu ilokucijsku snagu jer se *ugodno popunjen* može odnositi samo na ljude, a nikako na dvoranu, stoga je taj izraz samo stilizirani antonim pridjeva *prazan*.

Za razliku od prethodnog primjera, gdje općepošireni eufemizam nema eufemistično značenje zbog svojih kolokacijskih ograničenja, u primjeru (4) cijeli iskaz, ako se pretpostavi da ga je izgovorio profesor s ljutnjom u glasu studentu nakon što je dao krivi odgovor, može se tumačiti i kao eufemizam u podlozi kojeg je “neugodni” disfemizam: ‘To su gluposti’. Prema Wunderlichu (1986), to da je rečenica (4) eufemizirana, nije stvar značenja samoga iskaza, već komunikacijskoga smisla koji proistječe iz svjesne govornikove namjere i ukupne izvanjezične situacije.

U primjeru (2) eufemizmi proistječu iz značenja iskaza, zasnovani su na sinonimiji te su dijelom apstraktnoga dekontekstualiziranog jezičnog sustava i on se navodi u rječnicima. Eufemizme te vrste nazvat ćemo **leksičkim**. U primjeru (3) eufemizam proistječe iz komunikacijskoga smisla te je isključivo pragmatičke naravi, odnosno vrijedi samo u kontekstualiziranoj uporabi. Takvi **kontekstni** eufemizmi, koji su individualno obilježeni, u nastavku prikazivanja funkcija i načina tvorbe eufemizama nisu dijelom ovoga članka zbog situacijske varijantnosti.

1. 3. Funkcionalne vrste eufemizama

Unatoč srodnosti s drugim pojavama koje imaju ekspresivno značenje, ono što je svojstveno eufemizmima, te ih čini prepoznatljivim, jest njihovo mjesto u komunikaciji. Vrste eufemizama proistječu iz njihove uloge u komunikaciji (Moskvin 2001: 62), a oni se mogu upotrijebiti:

- a) za zamjenu naziva predmeta i pojava kojih se plašimo ili koje u određenoj kulturi imaju zlokobno značenje, primjerice u tematskim područjima “praznovjerje”, “religija”, “smrt” ili “bolesti koje uzrokuju smrt”:

nečastivi, crni – ‘vrag’; tihi dom, posljednje počivalište – ‘grob(nica)’; gospodin – ‘Bog’; izdahnuti, oprostiti se od života – ‘umrijeti’; oduzeti si život, dignuti ruku na sebe – ‘izvršiti samoubojstvo’; kuma – ‘kuga’⁹.

- b) umjesto riječi koje izazivaju neugodnost, nelagodu, poput onih koje se odnose na “bolesti”

francuska bolest – ‘sifilis’; diskretna bolest – ‘spolna bolest’; gric i grec – ‘karijes’.

- c) umjesto onih izraza koji su u danom trenutku, epohi, ili društvenoj skupini nepristojni ili neprikladni, a odnose se na tematsko područje “stanja, fiziologija i anatomija čovjeka”:

imati svoje dane – ‘menstruacija’; ići napudrati nos – ‘ići u toalet’; malo zapušten – ‘prljav’; upitna ljepota – ‘ružnoća’; večer života, treća dob – ‘starost’.

- d) za etiketiranje – kada govornik želi izbjeći izravno imenovanje zbog opreza da ne bi povrijedio sugovornika ili treću osobu. U tom slučaju eufemizmi se odnose na “osobine čovjeka” ili “seksualnost”:

ograničen, nije sav svoj, nije najbistriji – ‘glup’; grijeh – ‘preljub’; intimni (bliski) kontakt – ‘spolni odnos’.

- e) prikriivanje, smekšavanje i umanjivanje istine ili same biti označenog referenta. Za razliku od prethodnih primjera koji uglavnom pripadaju kolokvijalnom jeziku, ta je vrsta eufemizama proširenija u javnom jeziku. Nerijetko njihova uloga tada postaje obmanjivanje javnosti pa čak i dezinformacija kako bi se izbjeglo izraziti nešto što je delikatno, osjetljivo za onoga tko govori ili u ime koga se govori.¹⁰ Takve se pojave nalaze u sljedećima područjima: “politika”, “rat” te “gospodarstvo”, poput:

prestrojavanje snaga – ‘povlačenje’; prirodno identična aroma – ‘umjetna aroma’; složena situacija – ‘kriza’; elektronsko motrenje – ‘špijunaža’, etničko čišćenje – ‘protjerivanje i ubijanje civila’; izbaciti iz stroja – ‘ubiti’; zračna kampanja – ‘bombardiranje iz zraka’.

- f) kao zamjena za nazive neprestičnih zanimanja i profesija u danom društvu:

operativci (operativa) – ‘građevinski radnici’ ili kao zamjenski izraz za brojne izvođače radova; djelatnik gradske javne čistoće – ‘smetlar’.

⁹ Nestankom te bolesti, nestaje i strah od upotrebe tog imena, tako da se može reći kako je eufemizam *kuma* zastarjelica (v. Anić, 1990: 297).

¹⁰ Ovisno o tome tko nadzire prostor javne komunikacije, u pravilu skupina koja je na vlasti. O ciljevima, učincima i posljedicama eufemizacije u javnoj komunikaciji te razlikama u odnosu na privatnu komunikaciju opširnije u Kuna, 2005.

1. 4. Identifikacija eufemizama

Identitet nečega ili nekoga jest ukupnost činjenica na temelju kojih je u različitim okolnostima nešto jednako samo sebi (Anić, 1991: 198), a kada je riječ o eufemizmima, za njihovo prepoznavanje bitne su sljedeće činjenice: govornik, osoba kojoj je upućen izraz te okolnosti u kojima je on izgovoren. U prethodnom je dijelu naglašeno kako je to kategorija koja dijeli veliku bliskost s drugim pojavnostima, tako da se pojam eufemizma odnosi na velik raspon funkcionalno i socijalno raslojenih idioma: od kolokvijalnog jezika, žargona, tajnih jezika socijalnih i profesionalnih skupina do općeg jezika. Eufemistično značenje može imati vulgarizam, žargonska riječ, termin pa i akronim.¹¹

Vulgarizmi se često stavljaju u opreku s eufemizmima (Grochowski, 1996),¹² no jedinice koje ih predstavljaju ne mogu se izdvojiti na temelju istoga kriterija, odnosno suprotstavljeni član eufemizmu u opreci nije nužno vulgarizam, npr. *zaspali zauvijek* – *umrijeti*. To vrijedi jedino u slučaju kada su eufemizmi suprotstavljeni onim vulgarizmima koji su značenjski istovjetni (u području ljudske psihe, intime i seksualnosti) ili funkcionalno istovjetni (semantički prazne psovke). Granicu u kvalifikaciji tih dvaju razreda pragmatički obilježenih izraza iznimno je teško odrediti, ona je u znatnoj mjeri subjektivna, ovisno o pripadnosti određenoj dobnoj i društvenoj skupini, a između njih valja spomenuti i šaljive lascivne riječi. "Vulgarni eufemizam"¹³ kao termin proturječan je s logičke strane, no ne i kada je u pitanju socijalna poraba jer ponekad takav izraz može u komunikaciji stvarati manju nelagodu negoli formalni, izravni izraz, poput *malo isključen* ili *pomaknut* koji se odnose na nazive za različite oblike mentalnih i psihičkih poremećaja čovjeka.

Granica između **žargonizama** i eufemizama također nije diskretna, ali se ipak može uspostaviti prototipno određenje za oba fenomena. Za razliku od eufemizama, koji su razumljivi svim pripadnicima neke jezične zajednice, žargonizmi su obilježjem govora pojedinih skupina govornika, tzv. specijalnih jezika užih profesionalnih i stručnih krugova ili generacijskih skupina te su sastavnim dijelom njihova skupnog identiteta. Žargonska će se riječ tumačiti kao eufemizam u slučaju kada se proširi u svakodnevnom govoru te se upotrijebi kao zamjena za poznatu riječ iz općeg jezika: *mokri brat* umjesto *pijanac*.

U svakodnevnoj komunikaciji postoje i druge slične pojave, a koje se odnose na ponovno imenovanje. Jedna od njih jest i **kriptolalija**, tajni jezik kojemu je svrha sačuvati obavijesti o predmetu razgovora od drugih postojećih ili potencijalnih

¹¹ Vidi Neaman/Silver (1995: viii). Akronimi u hrvatskom jeziku kao eufemizmi nisu česti kao u engleskom.

¹² S tim u vezi Grochowski (1996: 19) kaže: "Tylko takie eufemizmy mogą być przeciwstawiane wulgaryzmem, które są z wulgaryzmemi tożsame znaczeniowo lub przynajmniej funkcjonalnie – w wypadku jednostek semantycznie pustych, np. przekleństw. "

¹³ Neman/Silver (1995) navode kako se oni označavaju i kao "questionably euphemistic".

sudionika općenja. Za razliku od eufemizama koji ponekad predstavljaju *otmjeno prikriivanje istine* pomoću praznih usmenih šifriranih poruka za kojima se poseže kako bi ih drugi razumjeli, u tajnom jeziku prevladava konspirativna funkcija izraza koji pripadaju određenoj socijalnoj skupini i čije značenje ne mogu razumjeti pripadnici drugih skupina. Oblici takva jezika mogu se prepoznati u lopovskom žargonu; također, tajnošću su obilježene i šifrirane oznake kojima se služi vojska; u toj ulozi mogu biti i latinski i grčki izrazi kojima se služe liječnici kako pojedinci, koji su u njihovoj okolini, ne bi mogli razumjeti o čemu govore (Moskvin, 2001). Upotreba je stručnih medicinskih izraza znakom i eufemizacije (strah od opake bolesti možda će pacijentu umanjiti izraz *infarkt miokarda* više negoli *srčani udar*), no bitna je razlika što u tom slučaju pacijent razumije na što se oni odnose.

2. Tvorba eufemizama

Popis načina i postupaka pri nastanku eufemizama u jezikoslovnoj je literaturi iznimno raznolik; tako Dąbrowska (1992: 149-161) navodi kako se na pet različitih načina mogu tvoriti izrazi koji imaju svojstvo udaljavanja od disfemizma, a to su: fonetska, tvorbeni, fleksijska, leksička i semantička sredstva. Neaman/Silver (1995: 9-11) u uvodnom dijelu svoga rječnika izdvajaju sljedeće načine tvorbe eufemizama: a) posuđivanje iz drugih jezika, poglavito iz latinskog i grčkog; b) poopćavanje semantičkim proširivanjem (*widening*), tako se izraz *syphillis* 'sifilis' zamjenjuje izrazom *social disease* 'društvena bolest'; c) semantički pomaci (metonimijska nominacija): *to go to bed with someone* 'ići s kim u krevet' kako bi se izbjeglo točnije referiranje na seksualni odnos; d) metaforički prijenos – sa zadaćom da romantizira ili poetizira izravne riječi, kao *blossom* 'cvijet' za prišt; e) fonetsko izobličavanje (distorzija): skraćivanje, abrevijacija, reduplikacija, sastavljeno pisanje i sl.

Moskvin (2001: 64-7) svoju razradbu tvorbenih postupaka gradi na temelju pobuda i postupaka pri eufemizaciji, tako u podlozi njihova nastanka može stajati: 1) dvosmisleni govor – pri čemu se rabe sljedeće retoričke figure: metonimija, posebno metalepsa, metafora, antifraza, paronimijska zamjena; 2) nejasnoće različita podrijetla koje se postižu: pronominalizacijom, antonomazijom i poopćavanjem; 3) netočan ili nejasan govor koji izazivaju: zamjena oblika drugim oblikom, sinegdoha i mejoza; 4) izravno imenovanje koje može biti dvojako: uporabom standardnih, ali terminološki izdvojenih izraza te uporabom stranih riječi.

Neki od tih načina u hrvatskom jeziku nisu odgovarajući te ih nije moguće jednostavno primijeniti ili su samo rubna pojava, stoga su izostavljeni.¹⁴ Kao ključni postupci u eufemizaciji mogu se izdvojiti:

¹⁴ Jedan je od takvih načina i isticanje riječi velikim slovima kao u primjeru (1c).

2.1. Fonetsko-silabičke promjene

To je postupak koji ide za tim da promijeni, razbije ustaljeni slijed fonema (grafema) ili slogova unutar negativno obilježenih riječi ili izraza, pri čemu se čuva formalna sličnost u većoj ili manjoj mjeri s početnim oblikom:

- a) zamjena jednoga fonema: *bora ti* – ‘boga ti’.
- b) metateza – način proširen u srednjoškolskom i studentskom žargonu te dolazi do njegova prelijevanja i u druge idiome u kojima je razumijevanje ipak otežano, ovisno o tome je li kontekst redundantan: *zdapi* – ‘ženski spolni organ’.
- c) udvajanje slogova: ići na *pi-pi* – ‘pomokriti se’; *tuc-tuc* – ‘spolni odnos’.
- d) grafijska redukcija – kada se disfemizam, najčešće vulgarizam, piše tako da se ispuste svi grafemi osim prvog, prvog i drugog ili prvog i posljednjeg, a umjesto njih stavljaju točke: *Rekao mu je da je g...o; Idi u k...c !; P... jedna!*
- e) akronimija – uzimanje prvih slova neke riječi pisanih velikim slovom: *AB* – ‘abortus’, ‘pobačaj’, ili početnih slova iz skupine izraza u psovkama: *Poslaga je u PM*.

2.2. Tvorbeni postupci

Ovaj način podrazumijeva različite vrste promjene i dodavanja tvorbenih jedinica u svrhu eufemizacije, ali ni dodatna značenja u tom slučaju nisu isključena u većem ili manjem stupnju:

- a) sufiksalna tvorba – pri tom je načinu tvoreno najviše umanjenica, u čemu sudjeluju brojni sufiksi. Riječi dobivene na takav način dijelom su različitih idioma:

biserko, kretonič – ‘glupan’, ‘neznalica’; *badelčić* – ‘konjak’; *zadak, dupence, guza* – ‘stražnjica’; *okruglast, popunjen, punašan, gojušan, debeljuškast* – ‘debeo’; *tanan, tanašan* – ‘mršav’; *vremešan* – ‘star’

- b) prefiksacija – nekoliko je prefiksa koji imaju tu ulogu, prevladava dodavanje niječnice **ne-**, a eufemizacijski učinak koji se postiže njime u retorici se određuje kao **litota** (Dąbrowska, 1992: 152). Za takvom se tvorbom poseže najčešće pri označavanju dvojbenih moralnih i karakternih osobina ili činova:

neistina – ‘laž’; *nečist* – ‘prljav’ (‘sumnjiv’); *nemio* – ‘grozan’, ‘zao’; *neaktivan* – ‘lijen’; *nejak* – ‘slabe tjelesne građe’; *nedjelo* – ‘zločin’; *nečastivi* – ‘vrag’; *netaktičan, neljubazan, neuljudan* – ‘prostački’.

Naravno, postoje i drugi prefiksi koji se rabe pri eufemizaciji, a koji imaju ulogu umanjivanja onog što se u osnovnoj riječi kaže ili determinanata na koji se prefiksalna tvorenica odnosi, a što nije u danom kontekstu poželjno ili vrijedno:

postariji – ‘star’; *poveći*, *oveći* (problem) – ‘velik’; *povisok* – ‘vrlo visok’; *pothranjen* – ‘izrazito mršav’; *priglup* – ‘glup’; *omanji* – ‘nizak’; *podebeo* – ‘pretio’; *pripit* – ‘pijan’

- c) slaganje – u nizu se ne razdvaja čisto slaganje od složeno-sufiksne tvorbe ili srastanja jer to nije ključno za ovu vrstu rada:

Svevišnji, *Svemogući* – ‘Bog’; *dugoprstić* – ‘kradljivac’; *tankoćutan* – ‘živčan’; *milokliz* – ‘muško spolovilo’.

2. 3. Leksička sredstva

- a) modificiranje

Podrazumijeva dodavanje pridjeva, priloga i čestica kojima je zadaća umanjivanje, dovođenje u sumnju ili potpuno nijekanje sadržaja koji je iskustveno, objektivno provjerljiv ili poznat u javnosti. Takvi su oblici eufemizacije svojstveniji u privatnoj komunikaciji:

ugodno (*elegantno*) *popunjen* – ‘debeo’; *tobožnji* stručnjak – ‘neznalica’, ‘nestručnjak’; *kao pošten je* – ‘varalica’.

U javnom jeziku mogu biti znakom manipulacije javnosti jer ono što je već prošireno i poznato pokušava se umanjiti i relativizirati:

navodni zločini u Srebrenici(!); *navodni* ratni zločini na Ovčari; *navodno* bombardiranje Dubrovnika...¹⁵

- b) pronominalizacija

Odnosi se na alternaciju punoznačne riječi zamjenicom koja leksičko značenje dobiva u govornoj situaciji ili u jezičnom kontekstu. Riječi umjesto kojih se zamjenice javljaju odnose se na dijelove tijela (spolne organe), seksualni odnos i fiziološke procese, a u tekstu se mogu naći i uz imenice općenita, neodređena značenja:

raditi *ono*, bilo je tu svega – ‘seksualni čin(ovi)’; dobila *ju* je prije tri dana – ‘menstruacija’; učiniti *nešto* za njega – ‘nezakonito’; vidjeti *onu stvar* – ‘spolni organ’; imati *svoje dane* – ‘menstruacija’, ići radi *sebe* – ‘ići na zahod’

¹⁵ Tako su nazivani spomenuti događaji u elektronskim medijima u Srbiji, s tim što se za posljednji događaj 6.XII. 1991. govorilo da je to bilo *paljenje guma u Starom gradu od strane Zenga*.

c) preuzimanje stranih riječi

Među leksičkim sredstvima to je najčešći način eufemizacije jer su strane riječi u komunikacijskim situacijama očigledno manje opterećene negativnim asocijacijama. Već je spominjano kako su medicinski nazivi iznimno proširen način eufemizacije, no tomu treba dodati kako strani medicinski izraz može pri tome imati i ulogu davanja dostojanstva i vrijednosti medicinskom tretmanu i onima koji u njemu sudjeluju jer "zaustaviti *epistaxis*" zvuči ozbiljnije negoli "zaustaviti *krvarenje iz nosa*" (Neaman/Silver, 1995: 144). Taj postupak podrazumijeva navođenje tuđih riječi (pravopisno neprilagođenih), tuđica (pravopisno prilagođenih) te prilagođenica (naglasno, glasovno i sklonidbeno prilagođenih riječi). Potvrda su tomu primjeri za 'prostitutku' jer se rabe riječi stranoga podrijetla s različitim stupnjem prilagodbe:

call-girl; kurtizana; animir-dama; model, profesionalka.

Korpus je takvih primjera nepresušan, uglavnom su to terminologizirani izrazi, a osobito su česti pri imenovanju bolesti, tjelesnih i mentalnih osobina i stanja te fizioloških potreba, ali i u gotovo svim spominjanim eufemiziranim područjima:

opstipacija – 'zatvor'; defekacija – 'stolica'; urinirati – 'mokriti'; integracija (spolova) – 'vođenje ljubavi'; erotoman – 'razvratnik', 'bludnik'; kancer, kancerogene stanice – 'rak'; konzument – 'pijanac'; akt – 'golotinja'; organ, intima – 'spolovilo'; gravidnost – 'trudnoća'; komotan – 'spor u radu'; neutralizirati, eliminirati – 'ubiti'; frizirati, ušminkati – 'preurediti za javnost tako da se umanj ili poništi ono što je poznato'; defektan – 'duševno bolestan'; konfuzan – 'zbunjen'; korpulentan – 'debeo'; karikatura – 'nagrda', 'spodoba'; kapitalizirati – 'okoristiti se'; klijent – 'korisnik sumnjivih usluga' (droga, prostitucija); stimulirati – 'podmićivati'; nonsens – 'budalaština'.

Za svaki eufemizam vrijedi da učestalom upotrebom gubi svoja "oplemenjujuća" svojstva, stoga potrebe komunikacije nameću novu zamjenu. Iako je u većini slučajeva strani izraz u odnosu na domaći u sinonimnom nizu pozitivno obilježen, suprotstavljeni član sinonimnog para može biti i neka druga strana riječ: *kompleksan – 'kompliciran'; incident, havarija – 'katastrofa'*.¹⁶ No ako je strana riječ proširena, te više ne biva prepoznata kao stilski obilježena, ublažavajuće djelovanje može imati domaća riječ, kao što su to pridjevi *uzet* ili *necjelovit* u značenju 'invalidan'.

d) preoznačavanje ili neologizacija

Ovim se načinom u neformalnim situacijama često imenuju dvojbene moralne osobine, postupci ili društvene skupine koje društvo osuđuje ili ne prihvaća. Prikrivanje se postiže jezičnim obratom, riječ koja ima svoje značenje dobiva drugo, bez izravne veze s označenim referentom:

¹⁶ Službeni je vrh SSSR-a nazvao nuklearnu katastrofu u Černobilju *havarijom*; potvrda je to kako se u javnoj komunikaciji eufemizima može obmanjivati i dezinformirati javnost (Moskvin, 2001: 61).

*naivan, jednostavan – ‘glup’; posuditi, očistiti, pospremiti – ‘ukrasti’; natenkiran – ‘pod utjecajem alkohola’, ‘pijan’; kapljica – ‘alkohol’; rigolet(t)o – ‘povraćanje’.*¹⁷

Znak je eufemizacije i preinačivanje dijelova razgovornih fraza, a najčešće psovki, koje sadržavaju jezično tabuizirane izraze, odnosno njihova razgradnja riječima bez izravne povezanosti čime se postiže razvezivanje njihova značenja. No, te su formule dijelom vulgarnog sloja, unatoč izraženom manjem stupnju vulgarnosti:

Idi u peršin (torbu); A u klinac; Idi u piksnu; Pun mi je kufer svega...

e) Ispuštanje riječi

U svakodnevnom je govoru jedan od načina i izostavljanje izraza religijskog podrijetla u uzrečicama, razgovornim frazama te vulgarizama u psovka:

O, sveti...; O mili ...; Da mi je znati koji(a) joj je ...; A u ...; Dode mi da ...

2.4. Semantičke promjene

Odnose se na brojne postupke kojima se disfemizam nedoslovno, obilježeno preinačuje u izraz koji u konačnici ima novo značenje u hrvatskom jeziku. Taj način podrazumijeva čitav niz retoričkih figura (tropa), odnosno različitih apstrakcija kojima se neugodni, bolni i izravni izrazi značenjski zamjenjuju, proširuju i sužavaju drugim riječima.

a) Metafora

Iako je od antičkoga doba predmetom retorike, a kasnije i teorije književnosti, u novijim su istraživanjima u suvremenoj lingvistici proširena područja njezina opisa, posebice u svakodnevnom jezičnim situacijama, a što se često smatralo nevažnim. I u razgovornom je jeziku ona uobičajeno sredstvo, a ne rijetkost za kojom bi se posezalo kao pjesničkim uresom. U kognitivnoj se lingvistici metafora tumači kao univerzalni način razmišljanja, kognitivni sklop koji je svojstven svim ljudima (Lakoff i Johnson, 1980: 3). U gotovo svim funkcionalnim stilovima metafora je zastupljen način proširivanja izražajnih mogućnosti jezika. Žic-Fuchs (1993: 592) smatra kako su baš konvencionalne metafore (iz svakodnevnoga govora) “odraz našeg konceptualnog ustrojstva”, a zbog ukorijenjenosti i povezanosti s kulturom, svjetonazorom i okolinom oblikuju i naš pogled na svijet. “Formalno, metafora je usporedba u kojoj je ono što se uspoređuje neizrečeno, ali jasno pretpostavljeno” (Škarić, 1982: 139). No, bilo bi pogrešno misliti kako je svaka metafora eufemistična, naprotiv izrazi poput *magarac, konj, stoka, svinja, kokoš* u značenju ‘čovjek’ služe za izricanje ekspresivnosti druge vrste, tvrdi Dąbrowska (1992: 158). I dok u mnogim načinima dolazi do izražaja govornikova svježina, elokventnost i

¹⁷ Riječ *rigoletto* ne pripada prethodnoj skupini eufemizama koju čine riječi stranoga podrijetla zato što ona u talijanskom jeziku označuje ‘vrstu plesa’ te ne dijeli značenjsku sličnost s disfemizmom *povraćanje*. Motivacija za takvo pridruživanje značenja vjerojatno leži na izraznom planu jer se početak riječi *rig-* dovodi u vezu s deprecijativnim *ričanjem*.

kreativnost u priopćavanju, u eufemizaciji metaforama često se poseže za uobičajenim, ustaljenim kombinacijama riječi koje odlikuje semantička nedjeljivost. Imenovanje u društvu neprimjerenih fenomena pomoću frazeologizama može biti pogodno jer se njihov sadržaj oslanja na iskustvene doživljaje pojedinca i kolektiva.

Odnos metaforizacije i eufemizacije zavrjeđuje široko i iscrpno istraživanje jer je brojnost tako tvorenih eufemizama značajna, gotovo da nema tematskog područja iz kojeg nema potvrda:

od biblijskih vremena – ‘star’; ići tamo gdje i car ide pješice – ‘odlazak na WC’; doći do dna – ‘propasti’; pasti u krevet – ‘razboljeti se’; tražiti dlaku u jajetu – ‘biti sitničav’; vući za nos – ‘obmanjivati’; prodavati rog za svijeću – ‘varati’; dobiti po prstima – ‘biti odbijen’; pričati bajke – ‘lagati’; ostati kratkih rukava – ‘izgubiti’; kao bez glave – ‘smušen’; život na visokoj nozi – ‘rastrošnost’; govoriti komu iza leđa – ‘ogovarati’; zub vremena, jesen života – ‘starost’; biti zelen, kao rosa – ‘mlad’; zec – ‘plašljivac’; trava – ‘droga’; kardinalna pogreška – ‘neželjena trudnoća’; banana, krastavac, kobasica, kobasa – ‘muško spolovilo’; zečica – ‘barska djevojka’; maca, mačkica, ribica – ‘žensko spolovilo’; topli brat – ‘homoseksualac’; mokri brat – ‘pijanac’; kraljica noći – ‘prostitutka’; laka žena – ‘bludnica’; imati koga na duši – ‘(biti) kriv’; drven – ‘nesnalažljiv’; vučje ćudi – ‘opak’; gledati crno – ‘pesimistično’; puštati golubove/vjetrove – ‘ispuštati plinove iz crijeva’; restrukturirati/reorganizirati poduzeće – ‘otпустiti radnike’; pročešljati/čistiti teren – ‘eliminirati neprijatelja’; škljiva tema – ‘opasna, neugodna tema’.

Iznimno je bogata skupina metafora za ‘smrt i umiranje’ – te su one uglavnom izrazito poetizirane:

rastati se od života; skončati život; otići na vječni počinak; prestati disati; izdahnuti; prijeći u vječnost; ispustiti posljednji dah; doći do samog kraja; doći do konca života; kucnuo mu sudnji čas; svanuo mu sudnji dan, otići među zvijezde; biti na odlasku; otići zauvijek.

I dok u mnogim načinima do izražaja dolazi svježina, elokventnost i kreativnost govornika u priopćavanju, u eufemizaciji se zna posegnuti i za uobičajenim, ustaljenim kombinacijama riječi koje odlikuje semantička nedjeljivost. Imenovanje u društvu neprimjerenih fenomena pomoću frazeologizama može biti pogodno jer se njihov sadržaj oslanja na iskustvene doživljaje.

b) Metonimija

I metonimija je uz metaforu također jedan od ključnih postupaka u oblikovanju konceptualne strukture i izraza za nova značenja.¹⁸ Za razliku od metafore u kojoj se

¹⁸ S tim u vezi R. Brdar-Szabo i M. Brdar (2003: 44) tvrde: “Metonymy is a universally attested cognitive phenomenon that fundamentally shapes conceptual structures and linguistic expressions in all human languages, in one way or another.”

riječi dovode u vezu na temelju sličnosti, ovaj trop podrazumijeva uporabu drugog izraza koji je značenjski povezan s prvim na temelju različitih odnosa zavisnosti i koji dijele bliske veze: “uzrok za posljedicu”; “dio za cjelinu”;¹⁹ “cjelina za dio”; “posuda za sadržaj”; “apstraktno za konkretno”; “način radnje za radnju” i sl.

srce je prestalo kucati – ‘umrijeti’; zabranjeno je bavljenje za vrijeme stajanja vlaka, ići napudrati nos, imati potrebu, olakšati se – ‘vršiti nuždu’; izvjesno mjesto – ‘WC’; kavalirska bolest – ‘sifilis’; udariti dijete po određenom mjestu – ‘stražnjica’; ići s kim u krevet – ‘seksualni odnos’; sijeda kosa – ‘starost’; imala je dolje operaciju – ‘ginekološka operacija’; imati drugog – ‘ljubavnik’; nametnik – ‘uš’; uličarka – ‘prostitutka’; imati prazan džep – ‘biti bez novca’.

Poseban je način metonimije antonomazija²⁰ – stilska zamjena apelativa vlastitim imenom na temelju kakve okolnosti ili osobine koja se prvotno veže uz ime:

Magdalena – ‘bludnica’, Casanova – ‘ženskar’, Dudek – ‘naivac’, ‘glupan’; Hažani – ‘optuženici za ratne zločine’.

c) Perifraza

Opisno imenovanje na temelju različitih asocijativnih veza s nepoželjnim izrazom ili onim čije bi spominjanje bilo bolno, neugodno ili štetno naziva se perifrazom. Sintaktički gledano, takvi se eufemizmi prepoznaju kao sintagme i rečenice. Tematski noseći izraz u perifrazi često je suprotnoga značenja od onog što ga ima disfemizam, no ne izravno kao što je to u antifrazi u kojoj su suprotstavljeni izrazi čisti antonimi, u perifrastičnom imenovanju kao suprotnost navode se bliske asocijacije: rad(išnost) – lijenost; mozak – glup(ost); glad – hrana. U pravilu riječ je o promjeni registra, jer sklopovi iz jednog funkcionalnog stila prelaze u drugi, primjerice iz književnoumjetničkog, znanstvenog ili tehničkog u razgovorni stil, stoga se lako primjećuje. Više je tematskih područja u kojima se javlja takvo imenovanje, a najčešći su: “teška vremena”, “rat”, “intelektualne, moralne i karakterne crte”, “zanimanja koja imaju niži društveni položaj”:

zemlje u razvoju – ‘siromašne zemlje’; osoba sklona tuđim stvarima – ‘kradljivac’; čovjek nenavikao na rad – ‘lijenčina’; odašiljač lažnih vijesti – ‘lažljivac’; žena previše popustljiva prema muškarcima, žena koja se bavi najstarijim zanatom – ‘prostitutka’; čovjek koji gleda čaši u dno, onaj koji ima etilne pare u glavi – ‘alkoholičar’; onaj koji plitko grabi, čovjek male moždane mase, onaj koji radi s minimumom pameti – ‘glupan’; žena u blagoslovljenom stanju – ‘trudnica; izvršitelj smrtne presude – ‘krvnik’; složena situacija – ‘kriza’; nestašica hrane – ‘glad’.

¹⁹ Takva se vrsta metonimije u retorici naziva i sinegdohom (Škarić, 1982: 142), a metafore i usporedbe su osnova za izvođenje drugih srodnih retoričkih figura – što se zbog naravi ovoga rada ne razlučuje.

²⁰ Barcelona (2003) u tom značenju rabi naziv “pronomincija”.

I. Škarić (1982: 143) tvrdi kako je perifraza danas rjeđa jer se teži za kratkim i jednostavnim izrazom, no ona nije izgubila na uporabnoj čestoci. Većina tih primjera nema samo ulogu ublažavanja, već u različitom stupnju izražava podsmjeh, porugu.

d) Antifraza

Riječ je o dvosmislenom izražavanju s većom ili manjom mjerom ironije, pri čemu se rabe izrazi suprotnoga značenja. U razgovornom jeziku taj način uvijek prate i paralingvistična sredstva, od promjene intonacije do različitih pokreta lica, glave i tijela,²¹ a od jezičnih sredstava znak naglašavanja suprotnosti jesu čestice i prilozii:

zaista mudro, baš pametno – ‘glupavo’; kakav miris – ‘smrad’; kakva skromnost – ‘hvalisavost’; zauzeti početne položaje – ‘povući se’.

Tomu valja dodati kako se u toj ulozi pojavljuje i niječnica, koja se za razliku od one u skupini 2.2.b) piše odvojeno, pri čemu uvijek prati hiperbolične izraze:

ne pretjerano pametan – ‘glup’; ne (baš) previše vrijedan – ‘lijen’.

3. Zaključak

Podrobnije jezikoslovne analize trebale bi suziti dosadašnji preširok i neodgovarajući opis eufemizama, a također i razgraničiti eufemizaciju od drugih govornih strategija. Zabrane, čuvanje “obrazaa”, poštivanje drugih, ali i poštivanje pravila društvenog općenja samo su neki od uzroka njihova širenja. Kada se govori o odnosu eufemizama i srodnih pojava npr. vulgarizama, žargonizama i tajnog jezika (kriptolalije), nameće se nekoliko zaključaka. Prvo, riječ je o jezičnim osobinama koje se svakodnevno prožimaju u govornoj komunikaciji; drugo, ne postoje jasne granice među tim kategorijama, već samo prijelazi između srodnih, a ne različitih varijacija. Jedna jezična jedinica poput naziva stranog podrijetla, ovisno o jezičnom i izvanjezičnom kontekstu, može biti element tajnog jezika, eufemizam, ali i negativno obilježena riječ. Riječi i izrazi koji imaju eufemistično značenje uvijek su u vezi s čovjekom i s njim povezanim pojavama, stoga takav leksik obilježuje izrazita antropocentričnost (Dąbrowska, 1992: 119), a mogu se podijeliti u dvije skupine:

1. Eufemizmi vezani za život pojedinca: tjelesne i fiziološke osobine čovjeka, dijelovi tijela, bolest, smrt, zločin, seks, mane i poroci.
2. Eufemizmi vezani za društveni život: religijska vjerovanja, politika, rat, gospodarstvo i financije

Ti izrazi odlikuju se ekspresivnošću, a često su prožeti humorističkim i podsmješljivim tonom. Postoje načini koji su svojstveni za priopćavanje u pisanim medijima, najproširenija je uporaba eufemizama u govornom izrazu. Eufemizacijski učinak valja promatrati u njegovu totalitetu, stoga tek predstoje istraživanja u vezi s

²¹ Poput imitacije navodnika koja se postiže podizanjem ruke te pokretima kažiprsta i srednjaka pri izgovoru riječi suprotnoga značenja.

ulogom paralingvističnih sredstava: boje i visine glasa, intonacije, geste, mimike, prostornih i vremenskih značajki govorne situacije i dr. S obzirom na način tvorbe u hrvatskom jeziku prevladavaju semantička i leksička sredstva u nastanku eufemizama, a najčešća su metaforička i metonimijska nominacija te strane riječi.

Svaki leksikograf neovisno o tome kakav rječnik izrađivao, mora voditi računa o tome da većina eufemizama ima svoje doslovno značenje, ali i da je eufemizacija značajan izvor stilističke sinonimije. S obzirom na afektivnost i ekspresivnost, povećanjem čestotnosti eufemizmi gube dio svojih "oplemenjujućih" svojstava te prelaze u pasivno područje primjene. No njihov se broj ne smanjuje jer ih zamjenjuju drugi izrazi, stoga se može zaključiti kako je eufemizacija, *najblaže* rečeno, jedan od generatora sinonimije u jezičnom sustavu.

LITERATURA

- ANIĆ, VLADIMIR 1991. *Rječnik hrvatskoga jezika*, Zagreb: Novi Liber.
- ARISTOTEL, 1992. *Kategorije*, (prev. i prir. F. Grgić), Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- ARISTOTEL, 2005. *O pjesničkom umijeću*, (prev. i prir. Z. Dukat) Zagreb: Školska knjiga.
- BABIĆ, STJEPAN 1990. *Hrvatska jezikoslovna čitanka*, Zagreb: Globus.
- BARCELONA, ANTONIO 2003. Names: A metonymic "return ticket" in five languages. *Jezikoslovlje*, Osijek, 4.1, str. 11-41.
- BRATANIĆ, MAJA 1991. *Rječnik i kultura*. Zagreb: Filozofski fakultet, Odsjek za opću lingvistiku i orijentalne studije.
- BRDAR-SZABO, RITA/BRDAR, MARIO 2003. The MANNER-FOR-ACTIVITY metonymy across domains and languages. *Jezikoslovlje*, Osijek, 4.1, str. 43-69.
- DĄBROWSKA, ANNA 1992. Eufemizmy mowy potocznej. *Język a kultura*, Wrocław, br. 5, str. 119-178.
- DĄBROWSKA, ANNA 2005. *Słownik eufemizmów polskich*. wydanie II, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN SA.
- GRICE, PAUL 1975. "Logic and Conversation", u. Cole, P. and Morgan, J. L. (ured.), *Syntax and Semantics Volume 3: Speech Acts*, New York: Academic Press.
- GROCHOWSKI, MACIEJ 1996. *Słownik przekleństw i wulgaryzmów*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- HOLDER, R. W. 2002. *How Not To Say What You Mean: A Dictionary of Euphemisms*. New York: Oxford University Press.

- Hrvatski enciklopedijski rječnik* 2002. ur. Ljiljana Jojić i Ranko Matasović, Zagreb: Novi Liber.
- KUNA, BRANKO 2005. Eufemizmi u privatnoj i javnoj komunikaciji. *Književna revija*, Ogranak Matice hrvatske Osijek, br. 3-4, str. 165-173.
- LAKOFF, GEORGE / JOHNSON, MARK 1980. *Metaphors We Live By*, Chicago: The University of Chicago Press.
- LEVINSON, STEPHEN C. 1983. *Pragmatics*, Cambridge: Cambridge University Press.
- MOSKVIN, V. P. 2001. Evfemizmi: sistemnye svjazi, funkcii i sposoby obrazovanija, *Voprosy jazykoznanija*, Moskva, str. 58-70.
- NEAMAN, JUDITH S./ SILVER, CAROLE G. 1995. *Book of Euphemism*. Ware: Wordsworth Editions Ltd.
- PALMER, F. R. 1979. *Semantics (a new outline)*, Cambridge: University Press.
- PASINI, DINKA 2003. *Funkcije eufemizama u hrvatskom leksiku*. Magistarski rad u rukopisu, Zagreb: Filozofski fakultet.
- Rječnik hrvatskoga jezika* 2000. ur. Jure Šonje, Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža.
- SPEARS, RICHARD A. 2001. *Slang and Euphemism*. (third revised edition), New York: Penguin Group.
- ŠARIĆ, LJILJANA / WITTSCHEW WIEBKE 2003. *Rječnik sinonima*. Universitätsverlag Aschenbeck & Isensee: Bremen – Oldenburg / Neretva: Zagreb.
- ŠKARIĆ, IVO 1982. *U potrazi za izgubljenim govorom*. Zagreb: Školska knjiga.
- ŠKREB, ZDENKO / STAMAC, ANTE 1986. *Uvod u književnost*. Zagreb: Globus.
- ULLMANN, STEPHEN 1967. *The Principles of Semantics*. Oxford: Basil Blackwell / Glasgow: Jackson, Son & CO.
- WUNDERLICH, DIETRICH 1986. "Kako dolazimo do tipologije govornih akata", *SOL, lingvistički časopis*, br. 2, str. 7-17.
- YULE, GEORGE 1996. *Pragmatics*, Oxford: Oxford University Press.
- ŽIC-FUCHS, MILENA 1992/3. Konvencionalne i pjesničke metafore. *Filologija*, br. 20-21, str. 585-593.

SUMMARY

Branko Kuna

IDENTIFICATION AND WORD-FORMATION OF EUPHEMISMS IN CROATIAN LANGUAGE

Different segments within the words or the whole expressions can be euphemistically loaded in communication. Euphemistic meaning is not an inherent characteristic of a word but a result of the interaction of the context factors. Euphemisation as a speech strategy is related to secret languages, slang and vulgarisms. Words and expressions with euphemistic meaning are always connected with a man and therefore is such a lexis explicitly anthropocentric. In Croatian language semantic and lexic means dominate in the strategies of euphemisation and the most common are metaphor, metonymic nomination and loanwords. Euphemisation is a source and one of the generators of the language synonymy considering that euphemistic meaning of many expressions fade away with time and become a part of a passive zone so there is a constant need for forming new euphemisms.

Key words: *euphemisms, socially accepted expressions, speech strategies, metaphor, synonymy.*

